

**ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKACISI OLIY VA ЎRTA MAHSUS TABLIM
VAZIRLIGI**

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ RESPUBLIKI UZBEKISTAN**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА
МЕНЕЖМЕНТ ВА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ АҲАМИЯТИ**

халқаро илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари тўплами

**Ўзбекистон, Тошкент ш.,
2020 йил 20 май**

2-расм. Акциядорлик жамиятларида дивиденд сиёсатини амалга ошириш босқичлари¹

Хулоса қилиб айтиш жоизки, дивиденд сиёсати фойдаланувчиси акциядорлик жамиятлари учун муҳим бўлибгина қолмай, балки ташқи инвесторлар учун ҳам муҳим ҳисобланади. Кўпгина инвесторлар учун акциядорлик жамиятлари томонидан тўланадиган дивидендлар миқдори эмитентнинг акцияларини сотиб олишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли, сотиб олишдан олдин инвестор танланган компаниянинг дивиденд сиёсатини ўрганади ва одатда бундай маълумотлар акциядорлик жамиятларининг манбаларида очиқ маълумот сифатида жойлаштирилиши лозим.

***Б. Таишбоев, тадқиқотчи,
ТДИУ***

РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАРНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИ

Иқтисодий муносабатларни ривожлантириш шароитида ҳар бир корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Бунга эришиш учун уни таҳлил қилиш йўллари яхши билишни, унинг ҳар бир жиҳатини яхшилаш учун эса,

⁷⁶ Муаллиф томонидан тузилди

тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишни тақозо этади.

Маҳсулот рақобатбардошлигини ифодаловчи кўплаб таҳлилий усуллар асосий кўрсаткичлар ўртасидаги алоқаларни таркиблаш ва идентификациялаш имконини берувчи турли хилдаги иқтисодий моделлар билан биргаликда фойдаланилади. Таҳлилда фойдаланиладиган моделларнинг қуйидаги асосий турларини ажратиш мумкин:

- дескриптив — корхона молия-хўжалик юритиш маълумотларидан фойдаланишга асосланган таърифловчи моделлар;
- предикатив — жорий ва истиқбол прогноз баҳоларини шакллантириш учун фойдаланиладиган прогноз моделлар;
- меъёрий — амалдаги натижаларни асосан ички фаолият таҳлилда фойдаланиладиган кутилаётган натижалар билан таққослаш моделлари.

Бундан ташқари, ҳозирги вақтда маҳсулот рақобатбардошлигини таҳлил қилиш ушбу фанга тааллуқли ва бошқа фанлардан ўзлаштирилган турли усулларни ҳам ўз ичига олади:

Биринчидан, мантикий-иқтисодий усуллар:

- кўрсаткичларни таҳлил қилиш мутлақ катталиклардан фойдаланишдан бошланиб, динамика ҳодисаларини таҳлил қилишда ўзгармас бўлган нисбий кўрсаткичлар ҳисоблаб чиқилади;
- ўртача катталиклар ёрдамида иқтисодий жараёнлар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва қонуниятлар белгиланади;
- таққослаш тамойили ҳодисаларни таснифлаш ва тизимга солиш ҳамда сабабли-оқибатли боғланишларни топишга асосланган;
- гуруҳлаш тадқиқотнинг ажралмас қисми бўлиб, унга асосланган ҳолда таҳлилни ўтказишнинг барча босқичларида фойдаланиладиган таҳлилий жадваллар тузилади;
- нисбий кўрсаткичларга асосланган индексли усул таҳлилнинг кенг тарқалган воситаларидан бири бўлиб, унинг ёрдамида ҳодиса даражасининг ўзгаришини баҳолаш мумкин;
- натижаларнинг ўзгаришида омиллар ролини аниқлашнинг классик таҳлилий вазифасини ҳал этиш, йиғинди таркиби ўзгаришининг динамикага таъсирини баҳолаш;
- мувозанат усули ўзаро боғлиқ ва тенглаштирилган кўрсаткичлар нисбатини акс эттиради, уларнинг якуни бир хил бўлиши лозим;
- яққол ва тушунарли бўлиши учун график усул қўлланилади, жумладан, кўрсаткичларга диаграммалар ва графиклар кўринишида шартли равишда тасвирлаш;

Икинчидан, иқтисодий-математик усуллар бугунги кунда кенг қўлланилмоқда, чунки улар иқтисодий таҳлилнинг самарадорлигини оширган ҳолда иқтисодий таҳлилни такомиллаштиришнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Иқтисодий-математик умумий қабул қилинган таснифи ҳозиргача ишлаб чиқилмаган ва бугунги кунда қуйидаги усуллари мавжуд:

- содда математика ва классик олий математика усуллари, масалан,

омиллар таҳлилда табақалаштириш ва бирлаштириш;

- замонавий амалий математика, жумладан математик дастурлаш ишлаб чиқаришни мақбуллаштириш вазифасини ҳал этишнинг асосий воситаси;

- фаннинг ёки билимларнинг учта соҳаси: иқтисодиёт, математика ва статистикани синтез қилиш асосида тузилган математик-статистик усуллар ва иқтисодий усуллар. Улар кўрсаткичларни прогноз қилишда муҳим роль ўйнайди;

- иқтисодий кибернетика усуллари иқтисодий ҳодисаларни, ахборотни бошқариш ва ҳаракатлантириш қонунлари нуқтаи назаридан таҳлил қилади.

Фикримизча, корхона ва маҳсулот рақобатбардошлигини ифодалаш учун қуйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

1-жадвал

Саноат корхонаси ва маҳсулот рақобатбардошлигини ифодаловчи кўрсаткичлари¹

Т/р	Кўрсаткичлар номи	Кўрсаткичларн и ҳисоблаш йўллари	Изоҳ
1.	Корхона маҳсулотининг бозордаги бир хил маҳсулотлардаги улуши (Кмбу)	$K_{MBY} = \frac{K_M}{B_{JM}}$	Км – корхона маҳсулоти; Бжм – бозордаги шу маҳсулотнинг жами ҳажми
2.	Бозордаги энг кучли рақобатчи корхона маҳсулотининг улушига (ЭКму) нисбатан шу корхона маҳсулоти улуши (Кму)	$K_{MY} = \frac{K_{MBY}}{\Sigma K_{MY}}$	
3.	Рақобатдаги маҳсулотни сотиш ҳажмининг ўсиш суръати (Рмўс)	$P_{M\omega C} = \frac{P_{M.X}}{P_{M.AY}}$	Рм. – рақобатдаги сотилган маҳсулотнинг ҳақиқий миқдори; Рм.ай – шу маҳсулотнинг асос йилидаги миқдори
4.	Корхона маҳсулоти баҳосининг бозордаги шундай маҳсулот баҳосига нисбатан коэффициентдаги миқдори (Кбах)	$K_{BAK} = \frac{K_{MB}}{B_{ШМБ}}$	Кмб – корхона маҳсулотининг баҳоси; Бшмб – бозордаги шундай маҳсулотлар баҳоси
5.	Корхона маҳсулотининг сертификатланганлик даражаси (Ксер)	$K_{CEP} = \frac{C_M}{\mathcal{K}_M}$	См – сертификатланган маҳсулотлар; Жм – жами маҳсулотлар
6.	Корхонада маҳсулотини реклама қилишдан олинган фойданинг реклама харажатларига нисбати (Крек)	$K_{PEK} = \frac{P_{EK\Phi}}{P_{EKX}}$	Рекф – реклама қилинган товарлар бўйича олинган фойда; Рекх – шу товарни реклама қилиш учун кетган харажатлар
7.	Корхонанинг рақобатбардош товарларининг рентабеллик даражаси (Ррб)	$P_{PB} = \frac{P_{T\Phi}}{P_T}$	Ртф – рақобатдаги товарлардан олинган фойда; Рт – рақобатдаги товарларнинг умумий

⁷⁷ Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису. 24.01.2020 г.

Т/р	Кўрсаткичлар номи	Кўрсаткичларни ҳисоблаш йўллари	Изоҳ
			ҳажми
8.	Корхонада умумий рентабеллик даражаси (Р)	$P = \frac{C_{\phi}}{Q}$	Сф – соф фойда; Q – сотилган маҳсулот ҳажми
9.	Корхона балансининг жорий ликвидлик даражаси (Лж)	$L_{ж} = \frac{Ж_A}{Ж_M}$	Жа – Жорий активлар; Жм – Жорий мажбуриятлар
10	Корхона маҳсулоти рақобатбардошлигини ифодаловчи умумлашган кўрсаткич (Мрук)	$M_{рук} = \frac{M_{тй}}{M_{ий}}$	Мтй – маҳсулотнинг техник йўналиши бўйича умумлашган кўрсаткичи; Мий – маҳсулотнинг иқтисодий йўналиши бўйича умумлашган кўрсаткичи;

Маҳсулот сифатига ва унинг техникавий хусусиятларига баҳо бериш учун куйидаги кўрсаткичлар тизими қўлланилади:

Истеъмол қилиш хусусиятлари бўйича талабни қондириш кўрсаткичлари. Бундай кўрсаткичлар маҳсулотдан тайинли, белгиланган равишда фойдаланиш натижасида керакли (зарур) самарани тавсифлайди. Ишлаб чиқариш - техник вазифани бажарувчи маҳсулот учун меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи хизмат қилиши мумкин. У баҳоланаётган маҳсулот ёрдами билан қандай ҳажмдаги маҳсулотни тайёрлаш ёки маълум давр ичида қандай ҳажмдаги ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиши мумкинлигини ифодалайди.

Эргономик кўрсаткичлар инсоннинг буюм билан муносабатини ва бу буюмдан фойдаланишда рўй берадиган гигиеник, физиологик ва рухий хусусиятлар мажмуини акс эттиради.

Транспортабеллик кўрсаткичлари маҳсулотни ташиш учун мослашганлигини ифодалайди.

Патент-ҳуқуқий кўрсаткичлар маҳсулотнинг патентли ҳимоясини ва патентли сархиллигини (асиллигини) тавсифлайди ва рақобатбардошлигини аниқлашда муҳим омил ҳисобланади. Патент-ҳуқуқий кўрсаткичларни аниқлашда буюмларда янги техник омиллар борлигини, шунингдек, мамлакатда патентлар билан ҳимояланган ечимларни ҳисобга олиш керак бўлади.

Хавфсизлик кўрсаткичлари — харидор ва хизмат кўрсатувчи ходимларнинг хавфсизлиги учун маҳсулот хусусиятларини тавсифлайди, яъни маҳсулотни монтаж қилиш, хизмат кўрсатиш, таъмирлаш, сақлаш, ташиш, истеъмол қилишда хавфсизликни таъминлайдилар.

Юқорида қайд этиб ўтилган кўрсаткичларнинг йиғиндиси маҳсулот сифатини ташкил этади. Буюм мустаҳкам (пишиқ), эстетик жиҳатдан кўзга қамаштирадиган, ўз вазифасини яхши бажарадиган бўлиши лозим. Лекин, юқорида қайд этилган кўрсаткичлардан ташқари буюмнинг баҳоси ҳам муҳим. Чунки иқтисодий оптимал сифат масаласи баҳо билан чамбарчас боғлиқдир.